

”ØKONOMISK KRIMINALITET”

Anmeldelse av boka ”økonomisk kriminalitet” redigert av Jørgen Jepsen.

Kjell Haagenen

Allerede i 1949 utga amerikaneren Edwin H. Sutherland boka ”White Collar Crime”, som er et kriminologisk pionerarbeide omkring økonomiens kriminalitet. Siden Sutherlands pionerverk har det egentlig ikke fremkommet så mye nytt omkring dette temaet, som stort sett har vært forbeholdt kriminologer og journalister.

Kriminologene har vesentlig konsentrert oppmerksomheten omkring hvordan man kan avgrense og definere økonomisk kriminalitet samt relatere fenomenet til tradisjonell kriminalitet. Jeg tar vel neppe munnen for full når jeg hevder at de teoretiske drøftelsene har dominert på bekostning av empiriske undersøkelser. Empiri har vi derimot fått en del av gjennom journalisters iherdige arbeide med forskjellige økonomiske skandalesaker gjerne med kjente personer i hovedrollen som ”syndebukker”. Journalistenes perspektiv har imidlertid vært mediaets behov for godt stoff, slik at dyper analyse av økonomiens kriminalitet har uteblitt.

Boka ”Økonomiske kriminalitet, redigert av Jørgen Jepsen, er et meget prisverdig bidrag til å bringe debatten om økonomiens kriminalitet et skritt videre. I boka forsøker man å gi en fremstilling av økonomiens kriminalitet hvor både empiri og teori har sin plass. Boka inneholder en rekke interessante artikler med eksempler på økonomiske lovbrudd, rettspraksis samt teori hentet først og fremst fra Danmark, Sverige og Vest-Tyskland. Artiklene er rigtignok svært forskjellige i såvel tema, form og analysenivå, slik at leser neppe sitter igjen med noe helt systematisk bilde av hva økonomiens kriminalitet egentlig er. Men det har vel heller ikke vært forfatterenes ambisjon. Om artiklene nok er forskjellige har de alle det felles at de er svært informativ og interessant lesning. Hver for seg gir de leser gode smakebiter over et viktig og vanskelig tema. At artiklene dessuten er letteste gjør at boka bør finne lesere langt ut over kretsen av jurister og kriminologer.

Boka innledes med en artikkel av redaktøren, Jørgen Jepsen, som gir en god oppsummering av den kriminologiske debatt omkring temaet frem til i dag.

Sentralt for det videre arbeid med temaet vil det være å få en skikkelig statistikk over økonomiens lovbrudd og flere empiriske undersøkelser omkring de samme. Deretter må man gå videre med en systematisk analyse av fenomenet, hvor økonomiens kriminalitet kan settes inn i en bredere samfunnsanalyse.

Det er imidlertid vanskelig å få informasjon om økonomiens lovbrudd. Dette skyldes primært at økonomiens lovbryster som regel og i mostetting til vår tradisjonelle forbrytere, vil være så ressurssterk at han vil motsette seg forsøk på undersøkelser omkring lovbruddet. Han kan slå tilbake i kraft av sin posisjon og eksempelvis rette injuriersøksmål og erstatningskrav mot forskere som blir brysomt nysgjerrige.

En analyse av økonomiens kriminalitet må begynne med *lovgivningen*. I boka gir Torben Koch en interessant fremstilling av lovgivning i Danmark omkring temaet økonomisk kriminalitet i perioden 1945-75. En tilsvarende drøftelse gis av Karsten Niels Brodersen og Thomas Peter Carstensen om de siste års utvikling i Vest-Tyskland. Av disse og andre fremstillinger omkring dette temaet fremgår at lovgiver har et tvetydig forhold til økonomiens kriminalitet. Dette forhold avspeiler seg i lovgivningen ved uklare og diffuse straffebestemmelser samt svært milde reaksjonsrammer.

Minst like viktig og interessant som lovgivningen er faktisk de normbrytende handlinger som ikke blir kriminalisert. For fremtidens forskning blir det en sentral oppgave å belyse hvorfor lovgiver unngår å kriminalisere enkelte handlinger som etter vanlig oppfatning er klanderverdige og skadelige i samme utstrekning som for eksempel tradisjonell kriminalitet. Hvilke interesser og interessegrupper som påvirker lovgivningen blir her viktige objekt for studium av lovgivningsprosessen.

I enkelte tilfelle kan vår nasjonale lovgivning omgås ved at det spilles på internasjonale muligheter. Dette er et sentralt aspekt ved økonomiens kriminalitet som er behørig drøftet i boka i forskjellige artikler av Per Stangeland, 3 x, Randers Amtsgymnasium 1978 samt Klaus Tiedemann. Tiedemann som er en av de betydeligste internasjonale kapasiteter når det gjelder økonomiens kriminalitet, tar i sin artikkel utgangspunkt i de multinasjonale selskapers forhold til strafferetten.

Dersom et selskap er multinasjonalt kan det oppnå samme fordel som ved et lovbrudd ved å spille helt legalt på forskjeller i nasjonalstatenes lovgivning. Overskudd kan overføres til det land hvor skatten er minst og produksjonen legges ditt miljøkravene er minst. Nasjonale selskaper ville måtte bryte lover for å oppnå de samme fordelene. Lovgivningen blir i slike tilfelle bare en barriere som kan forseres ved hjelp

av litt kløkt fra de multinasjonale selskapers side.

Et problem ved slike selskapers lovbrudd knytter seg også til etterforskningen som kompliseres vesentlig når den må drives over landegrensene. Det er derfor en viktig oppgave å få harmonisert de forskjellige lands lovgivning på dette området, slik at rettsforfølgning av slike lovbrudd kan effektiviseres. Videre er det viktig å etablere et internasjonalt samarbeid på etterforskningssiden.

Det er også viktig å analysere *politiets og påtalemyndighetenes* behandling av økonomiens lovbrudd. Også her vil man finne betydelige ambivalens. I boka behandles dette i Jørgen Jepsens artikkel om Miljøkriminalitet som blant annet beskriver myndighetenes avmakt og tveitydige holdning overfor miljølovbrudd.

For at en brukbar lov skal ha noen betydning utover papiret, kreves at såvel politi som påtalemyndighet følger opp lovbrudd i rimelig utstrekning. Dette vil igjen bero på hvilke holdninger og ressurser politi/påtalemyndighet har, samt hvilken prioritet som gis til disse oppgavene. Hvor politiet er avhengig av andre kontrollinstanser, som til eksempel kommunalbestyrelse/amtsråd eller ligningsnemnder, vil også disses holdninger, ressurser og prioritering stå sentralt.

Og ressursene er gjennomgående for små, sammenlignet med de voldsomme etterforskningsoppgavene som økonomiens kriminalitet reiser. I tillegg kommer at holdningen for ofte synes å være at økonomiens kriminalitet ikke er "egentlig" kriminalitet som fortjener å prioriteres.

I en artikkel i boka gir Robert Koch-Nielsen en fremstilling av hovedpunkter i straffesaken mot Mogens Glistrup. Denne artikkelen gir et godt bilde av hvor komplisert en økonomisk straffesak kan være. En rimelig forståelse av lovbruddet krever innsikt i spesialområder som skatte- og selskapsrett. Slike lovbrudd krever en utstrakt ekspertise på lovbyrters hånd. Disse forhold gjør det vanskelig å avdekke lovbruddet slik at etterforskningen krever mye tid.

Og lovbyrter kan nyte godt av at tiden går blant annet ved at foreldelse kan inntre slik at hans straffeansvar begrenses. Det forhold at lovbruddet ligger langt tilbake i tid kan også i seg selv bidra til å mildne straffereaksjonen.

Et annet problem som knytter seg til etterforskningen er at lovbrudd ofte er kamuflert som en del av helt ut lovlig næringsvirksomhet.

Alt i alt synes det i dag ikke å være noe land i Vest-Europa som kan hevde at de har et politi/påtalesystem som i særlig grad virker avskrek-kende for økonomiens lovbyrtere. Til det er muligheten for å bli tatt alt for liten.

Vi står så igjen med domstolspraksis. Her savnes gjennomgående den strengt i avgjørelsene som skulle kunne skremme potensielle økono-

miske lovbrytere. J. Jepsen tar også opp denne siden ved rettshåndhevelsen i sin artikkel om Miljøkriminalitet, hvor han peker på at straff gjerne gis i form av svært beskjedne bøter. Bøter som ofte ikke på langt nær dekker samfunnets utgifter ved å etterforske lovbruddet. Da gevinsten ved denne type lovbrudd kan være betydelig, åpner en slik rettspraksis mulighet for at bedrifter med åpne øyne bryter en lov ut fra økonomiske betraktninger. Eventuelle bøter vil allikevel bli illusoriske i forhold til gevinsten. Dette er vurderinger knyttet til innsats og risiko som næringslivet kjenner godt fra andre sammenheng.

Hva skyldes så domstolene forsiktighet i straffutmåling? Dette spørsmålet er vanskelig å besvare på bakgrunn av det materiale som foreligger i dag. Muligvis kan det skyldes dommernes holdning til økonomiske lovbrudd som ikke "egentlig" kriminalitet. Mer sannsynlig kan det tilskrives at økonomiens lovbrudd er så kompliserte at dommere har vanskelig for å få noen teknisk forståelse av lovbruddet. Dette vil selvsagt svekke den nødvendige moralske indignasjon som må til for å drive straffene i været.

Domstolenes holdninger kan illustreres med premisserne fra en norsk dom fra 1969 hvor Høyesterett nedsatte straffen for en kjøbmann som hadde gjort avgiftsbedrageri, underslag av moms mæ.v. Etter anmodning fra statsadvokaten avga den lokale lensmann en erklæring om saken, som blandt annet inneholdt følgende:

"...Kjøbmann X er den eneste fisketilvirker i Y. Tårnvik med X som fisketilvirker har meget stor betydning fiskernes eksistens i Tårnvik og omliggende steder. . . .Skulle X måtte sone en lengere straff må dette komme til å virke meget uheldig for Tårnvik med tilliggende steder. Det vil også få virkning på steder utenfor kommunen som han sender fersk iset fisk til. Jeg finner det rimelig at X må stenge sin forretning under soningen av straffen. Jeg anser ikke sønnen, Hans Petter, skikket for å bestyre en slik forretning."

I sitt votum for straffereduksjon sa førstevoterende i Høyesterett blant annet følgende:

"Jeg legger da (som begrunnelse for straffereduksjonen) betydelig vekt på de vidtgående skadevirkninger soningen av en lengre fengselstraff vil kunne få for domfelte selv, og også for det sted og det distrikt hans virksomhet er knyttet til."

Det er ingen spøk å straffe samfunnets støtter.

Mens den tradisjonelle lovbyrter er en fysisk person er økonomiens lovbyrtere ofte en organisasjon eller et selskap. (juridisk person). Beslut-

ningen om lovbruddet er ofte ingen enkeltmanns verk, men resultat av flere personers beslutninger eller kollektive vedtak. Dermed pulveriseres det moralske og strafferettslige ansvar. Gamle gode begreper som forsett og uaktsomhet kan bli til liten hjelp i slike saker. Dessuten er det rent teknisk vanskelig å straffe en juridisk person. Bøter og inndragning av fortjenester er dårlige substitutter for vår tradisjonelle moralbaserte fengselstraff.

Ved en gjennomgang av økonomiens kriminalitet må man uundgåelig stille spørsmål ved om dagens straffesystem er et egnet virkemiddel for å bekjempe økonomiens kriminalitet. I praksis illustreres dette godt ved at økonomiske lovbrutere som tiltales nyter godt av de sterke og unyanserte krav som vår rettstradisjon stiller til blant annet beviskrav og rettsikkerhet. Disse er imidlertid beregnet på tradisjonelle lovbrutere og passer langt dårligere på det sterkere ressursmessige klientell økonomiens lovbrutere gjerne utgjør. Dette problemet drøftes på en instruktiv måte i en av bokas beste artikler som omhandler svensk opprustning i mot økonomiske kriminalitet av Sten Heckcher.

Jeg har nå sett på lovgiver, politi/påtalemyndighet samt domstoler og er kommet til siste etappe, nemlig *avstraffelsen*. Når det gjelder tradisjonelle lovbrudd er det i dag bred enighet om at frihetsstraff ikke fungerer individualpreventivt. Det kan også stilles spørsmålsteget ved frihetsstraffens almenpreventive effekt. Det er vel neppe grunn til å tro at slik straff virker særlig bedre overfor økonomiens lovbrutere enn ovenfor de tradisjonelle lovbrutere.

Et forbehold bør tas for straffens moraldannende virkninger. I dag er det vel slik at det i relativt liten utstrekning knytter seg noen bastant moralsk fordømmelse til økonomiens lovbrudd, sammenlignet med tradisjonell kriminalitet. En streng straffep praksis kan på noe sikt kanskje sette i gang en slik nødvendig prosess med moraldannelse.

Det må her tas i betraktning at frihetsstraff er svært sjelden ved økonomiens lovbrudd. Derimot er bøter den vanligste reaksjonsmåte.

Selv om reaksjonene opptrappes er det grunn til å frykte at det sosiale seleksjonssystem som kan iaktas når det gjelder tradisjonell kriminalitet også vil gjøre seg gjeldende overfor økonomiens kriminalitet. Dette indebærer at vi ved en opprustning av straffeforfølgelsen bare vil få tak i "de små fiskene", næringslivets tapere. Det er i hvert fall en åpenbar fare for at de store multinasjonale konsern vil ha lettere for å gå fri enn de mindre bedriftene.

Det er i utgangspunktet ikke straffbart å være smart i næringslivet, selv om det kan gi konkrete resultater som virker moralsk betenkelig. Likeledes er det heller ikke ulovlig å balansere på lovens grenser og utnytte mangler ved lovgivningen, selv om heller ikke dette er spesielt prisverdig adferd. Det blir derfor et politisk problem å skape en bred

moralsk fordømmelse av disse former for adferd i næringslivet samt få fram en lovgivning som avspeiler denne fordømmelsen.

Så gjenstår bare det sentrale spørsmålet om økonomiens kriminalitet kan håndteres innenfor strafferettens rammer. Dette tas opp av Per Stangeland (De store og de små fiskene) som hevder at kriminologien alene gir for trange rammer for studium av næringslivets lov og normbrudd. Økonomiens kriminalitet er et fenomen som bør studeres også utenfor strafferettssystemets rammer.

Jeg er redd Stangeland kan ha mye rett i dette. Lovgivning og straffesystem må ses som integrerte deler av de skandinaviske lands politiske system. Disse system har sin bas i en blandingsøkonomi som rommer ambisjoner om at motsetninger som frie markedsforhold og offentlig styring av økonomien skal trives side ved side. Dette sammen med ustrakt avhengighet av utlandet gjennom økonomiske og militære allianser samt handelsavtaler, gir premissene for hvordan lovgivning og straffesystem kan fungere. Dette ytrer seg ved at de politiske organene vil ha en betydelig dualisme i forhold til næringslivet.

Man vil møte resonnement som: – Man trenger et effektivt og lønnsomt næringsliv og må kunne tåle endel. Det kan være viktigere å sikre arbeidsplasser enn å beskytte miljøkvaliteter. Slike resonnement vil klart påvirke myndighetenes holdning til næringslivets lovbrudd.

Samtidig er staten blitt en viktig aktør på markedet som i stadig større utstrekning deltar på eiersiden i næringslivet. Dette innebærer statskapitalisme på privatkapitalismens prinsipper. Dermed kan staten selv komme i den situasjon at den er interessert i den virksomhet som begår et økonomisk lovbrudd. I slike tilfelle er det åpenbart at rettsforfølgningen kan bli noe tvetydig.

Det er derfor viktig å vite at studiet av økonomiens lovbrudd impliserer et langt videre perspektiv og langt større problemer enn vår moralsk lett håndterbare tradisjonelle kriminalitet. Bekjempelse av økonomiens kriminalitet vil nemlig også inneholde et vesentlig politisk moment som blant annet omfatter avsløring av tvedydighet og inkonsekvens i det politiske system.